

East African Journal of Swahili Studies

eajss.eanso.org

Volume 2, Issue 2, 2020

Print ISSN: 2707-3467 | Online ISSN: 2707-3475

Title DOI: <https://doi.org/10.37284/2707-3475>

EAST AFRICAN
NATURE &
SCIENCE
ORGANIZATION

Original Article

Mafunzo Yanayotawala Ushairi Andishi wa Kiswahili wa Kipindi cha Utandawazi: Mifano Kutoka Diwani ya *Kimya!* (2020) ya Rehema N. Mbwambo

Furaha J. Masatu^{1*}, *Venancia F. Hyera*¹, *Osmunda R. Ndunguru*¹ & *Aneth K. Ponera*¹

¹Mwenge Catholic University, S.L.P. 1226, Moshi – Kilimanjaro, Tanzania.

*Barua pepe ya mawasiliano: mwanadiplo@yahoo.com

DOI ya Nakala: <https://doi.org/10.37284/eajss.2.2.199>

Tarehe ya Uchapishaji: **IKISIRI**

31 Agosti 2020

Istilahi Muhimu:

*Mafunzo,
Uhistoria Mpya,
Uhakiki wa Kifasihi,
Diwani ya Kimya!,
Rehema N. Mbwambo.*

Makala yanawasilisha sehemu ya uchunguzi uliolenga kubaini na kufafanua mafunzo yanayopatikana katika Ushairi Andishi wa Kiswahili wa kipindi hiki cha utandawazi kwa kuangazia diwani ya *Kimya!* (2020) ya Rehema N. Mbwambo. Uchunguzi huu umeongozwa na nadharia ya uhakiki wa kazi za fasihi ijulikanayo kama Uhistoria Mpya. Huu ni msingi mpya wa kihakiki ambao haujatumika sana katika kuhakiki kazi za kifasihi. Uhakiki unaongozwa na nadharia hii ya Uhistoria Mpya, humsaidia mwanafunzi kujenga uwezo na maarifa ya kutambua sababu, uzito, malengo na aina ya uhakiki uliofanyika. Kwa kuzingatia ukweli huu, uchambuzi wa kipindi hiki cha utandawazi ni lazima uanze kuwazoeshwa watunzi, walimu na wanafunzi kujikita katika utunzi na uchambuzi wa kazi za kifasihi kwa kutumia nadharia teule badala ya kutunga na, au kuhakiki kazi kimkururo yaani, utunzi au uhakiki jumishi usiokuwa na dira mahususi kama sehemu muhimu ya kwenda na wakati. Matumizi ya nadharia teule ya uhakiki yanatusaidia kujua iwapo kazi bunilizi za fasihi zinazolingia sokoni zinaakisi mahitaji ya jamii ya wasomaji wa sasa ama la. Kwa sababu, kumekuwapo madai ya kwamba, ari ya usomaji wa kazi bunilizi za Kiswahili inazidi kushuka miongoni mwa walaji wa kazi bunilizi za Kiswahili hasa nchini Tanzania huku moja ya sababu zinazotajwa ni baadhi ya watunzi na wahakiki kukosa weledi, ubunifu, ubora na kushindwa kuisoma jamii inataka nini. Hofu yetu ni kuwa, kama kweli wasomaji wanazidi kupoteza hamu ya kupenda kusoma kazi bunilizi za Kiswahili kwa sababu kadhaa ikiwemo ubunifu na saikolojia, maana yake kwa siku za usoni, pale ambapo watunzi nguli watakapokuwa wametoweka katika uso wa dunia, fasihi ya Kiswahili nayo itakuwa imeanguka kisanaa na kibiashara. Ndiposa, tukaonelea tufanye uchunguzi katika diwani mpya

iliyoandikwa na mwandishi chipukizi kwa lengo la kuona iwapo nayo ni sehemu ya kazi bunilizi za Kiswahili zinazochangia anguko la ukuaji na ustawi wa Fasihi ya Kiswahili ama la.

APA CITATION

Masatu, F., Hyera, V., Ndunguru, O., & Ponera, A. (2020). Mafunzo Yanayotawala Ushairi Andishi wa Kiswahili wa Kipindi cha Utandawazi: Mifano Kutoka Diwani ya Kimya! (2020) ya Rehema N. Mbwambo. *East African Journal of Swahili Studies*, 2(2), 100-115. <https://doi.org/10.37284/eajss.2.2.199>

CHICAGO CITATION

Masatu, Furaha, Venancia Hyera, Osmunda Ndunguru, and Aneth Ponera. 2020. "Mafunzo Yanayotawala Ushairi Andishi wa Kiswahili wa Kipindi cha Utandawazi: Mifano Kutoka Diwani ya Kimya! (2020) ya Rehema N. Mbwambo". *East African Journal of Swahili Studies* 2 (2), 100-115. <https://doi.org/10.37284/eajss.2.2.199>.

HARVARD CITATION

Masatu, F., Hyera, V., Ndunguru, O. and Ponera, A. (2020) "Mafunzo Yanayotawala Ushairi Andishi wa Kiswahili wa Kipindi cha Utandawazi: Mifano Kutoka Diwani ya Kimya! (2020) ya Rehema N. Mbwambo", *East African Journal of Swahili Studies*, 2(2), pp. 100-115. doi: 10.37284/eajss.2.2.199.

IEEE CITATION

F. Masatu, V. Hyera, O. Ndunguru, and A. Ponera, "Mafunzo Yanayotawala Ushairi Andishi wa Kiswahili wa Kipindi cha Utandawazi: Mifano Kutoka Diwani ya Kimya! (2020) ya Rehema N. Mbwambo", *EJSS*, vol. 2, no. 2, pp. 100-115, Aug. 2020.

MLA CITATION

Masatu, Furaha, Venancia Hyera, Osmunda Ndunguru, and Aneth Ponera. "Mafunzo Yanayotawala Ushairi Andishi wa Kiswahili wa Kipindi cha Utandawazi: Mifano Kutoka Diwani ya Kimya! (2020) ya Rehema N. Mbwambo". *East African Journal of Swahili Studies*, Vol. 2, no. 2, August 2020, pp. 100-115, doi:10.37284/eajss.2.2.199.

UTANGULIZI

Makala haya yanawasilisha sehemu ya uchambuzi wa diwani inayoitwa *Kimya!* (2020) ya Rehema N. Mbwambo. Taarifa zinazopatikana ndani ya makala haya ni: ufafanuzi mfupi juu ya dhana kadhaa muhimu ambazo ni mafunzo, nadharia teule ya uchambuzi - Uhistoria Mpya, usuli juu ya mwandishi na diwani yenyewe; na kwa upande wa kiini cha makala, waandishi wa makala haya wamewasilisha jumla ya mafunzo 10 waliyoyatambua kutoka ndani ya diwani teule ya *Kimya!* Kila funzo limefafanuliwa na kushereheshwa kwa nukuu, ufafanuzi, msingi/misingi ya nadharia teule na vyanzo vingine vya kitaaluma kama sehemu ya kuthibitisha endapo mafunzo hayo yanaendana na hali halisi ya mambo katika kipindi hiki cha utandawazi. Mwishoni, makala imehitimishwa na kuambatishwa marejeleo yote yaliyosaidia uimarifu wa makala. Ni matumaini yetu kuwa, makala haya yatakuwa yamechangia katika ukuaji na ustawi wa taaluma ya fasihi na uhakiki, hasa uhakiki wa kipindi hiki cha utandawazi unaosisitiza sana wahakiki kubainisha nadharia teule itakayoongoza uhakiki kisha

kuitumia kwa usahihi katika uhakiki wa matini husika na uandishi wa ripoti.

Aidha, kupitia uhakiki huu, jamii ya Wanafasihi wa Kiswahili watatambua kuwapo kwa diwani mpya sokoni ikiwa ni ushahidi mmojawapo unaowasaidia kujua endapo Fasihi ya Kiswahili au Ushairi wa Kiswahili unakua na kustawi ama la. Vilevile, makala haya ni darasa kwa wanataaluma chipukizi katika uga wa uandishi hususani uandishi wa makala za kitaaluma, kujifunza uandishi unaofaa na wenye tija kwa wanajamii wa Fasihi ya Kiswahili hasa wanafunzi. Kwa sababu, baadhi ya wahakiki hususani walimu na wanafunzi ngazi ya elimu ya kati hulalamika kuhusu ugumu uliopo katika kuhakiki ushairi. Wengine hawajui kwamba diwani ni mkusanyiko wa mashairi, ambapo kila shairi huumbwa kwa zana kadhaa zikiwemo vipande, mishororo na beti. Kimapokeo, shairi lazima liwe na utoshelevu katika kila ubeti na muwala kwa shairi zima. Kupitia utoshelevu, kila ubeti unazalisha ujumbe fulani ambao huwa ni sehemu muhimu ya kukamilisha ujumbe mkuu unaopatikana kupitia muwala. Kwa hiyo, siyo rahisi kuwa na ujumbe mchache ndani ya diwani. Hata

tukitazama ujumbe katika ngazi ya ubeti na ngazi ya shairi tutajikuta tuna ujumbe mwingi unaotoa mafunzo kadha wa kadha.

Ili mwanafunzi na mwalimu waweze kuchambua mashairi kwa usahihi na weledi, hawana budi kuijua kwa undani nadharia ya Shairi la Kiswahili - umapokeo na usasa. Wakishaifahamu, sasa wanalazimika kuzifahamu kwa kina nadharia za uhakiki wa kazi za kifasihi. Kupitia nadharia hizo, watateua nadharia wanayohitaji kuongoza uhakiki wao ili kuepuka huo ugumu wanaouimba. Nadharia teule ni suluhisho katika kuepuka ukasuku na utegemezi katika kuchambua matini ya kifasihi. Ukasuku na utegemezi haupo kwa wahakiki pekee, bali pia hata kwa watunzi. Pamewahi kueleza kuwapo kwa baadhi ya watunzi wa kazi za kifasihi wanaoshindwa kuonesha weledi katika ubora, utunzi na uwasilishaji wa matatizo ya jamii (Senkoro, 1987; Masatu, 2011; Senyamanza, hakuna mwaka). Hofu yetu ni kuwa, kama watunzi wanaendelea kutunga na kusambaza sokoni kazi zisizokidhi ubora wala kushindwa kukidhi mahitaji ya jamii kubwa ya wanyonge, maana yake hadhi ya fasihi na ushawishi wa sanaa hii kwa hadhira utazidi kushuka.

Matokeo yake waandishi watapoteza soko la kazi zao huku wasomaji wakikosa ari na moyo wa kununua, kusoma na kuenzi nguvu ya fasihi katika kubadilisha mfumo wa maisha yao. Mathalani, utafiti wa Gromov (2014) unaonesha ari ya usomaji wa kazi za kifasihi nchini Tanzania umeshuka sana ikilinganishwa na ari iliyopo nchini Kenya. Inafahamika ya kwamba, kwa miaka mingi, Kenya haikuwa imetilia mkazo lugha ya Kiswahili na fasihi yake, kinyume na Tanzania. Kwa hiyo, yawezekana kwa sasa Kenya wanaziona kazi za kifasihi katika jicho la upya wakati kwa Tanzania, wasomaji wamezichoka na kuziona hazina msaada wala upya wowote kwa maisha yao. Hii ndiyo sababu inayotusukuma kuchunguza na kubaini mafunzo yanayojitokeza katika diwani ya *Kimya!* kwa kuwa ni kazi ya kifasihi mpya iliyotoka mwaka 2020 ili kuona kama kimaudhui inasadifu hali ya kipindi hiki cha utandawazi hasa hali ya mnyonge katika kumsema na kumtetea.

Kwa mujibu wa UNESCO (1978; 1987; 2009), Arowolo (2010), Pamba (2012), Nduku na Tenamwenye (2014), Sharma (2015), United

Nations Economic Commission for Africa (2016), Gravningen na wenzake (2017), Economic and Social Research Foundation (2018), Wazambi na Mikongoti (2018) na International Organization for Migration (2019), dunia ya leo imegubikwa na matatizo makubwa kadhaa ambayo yamekuwa kitanzi kwa afya na uhai wa nchi zinazoendelea. Matatizo hayo ni pamoja na: changamoto za upatikanaji wa haki na usawa miongoni mwa watu na rasilimali, umaskini uliokithiri miongoni mwa watu wengi, ubinafsi, chuki, visasi, vita, mauaji, uporaji wa rasilimali za asili, ujilimbikizaji mali, unyonyaji, dhuluma, uminywaji wa demokrasia na uhuru, matabaka, uibukaji wa mafundisho/imani na dini/madhehebu mengi yenye kupingana, uharamia, ugaidi, usafirishaji haramu wa watu, gharama za maisha kuongezeka, kuparaganyika kwa familia, usaliti katika mapenzi na maisha, jamii kudharau tamaduni za jamii nyingine, upendo wa wengi kupoa, kudhorota kwa ulinzi na usalama, ukame, njaa, mafuriko, tamaa za mali kuzidi kuwaka mioyoni mwa matajiri na wanyonge.

Yote haya, na mengineyo yanatajwa kuwa yameongeza hofu na vita miongoni mwa jamii husika na nje ya jamii husika. Mbaya zaidi, waathirika wakubwa wa mambo haya ni wanawake na watoto (International Organization for Migration, 2019). Kwa hiyo, fasihi kama jukwaa na zao la jamii (Senkoro, 1987) haina budi kuibeba na kuielezea hali hii kwa uzito – kwa faida ya mwanajamii mmoja mmoja na taifa zima kwa ujumla. Hali hii ndiyo imetusukuma kuchunguza ili kuona iwapo diwani teule ina mafunzo yanayoyaangazia mambo haya kwa faida ya kizazi cha leo na vijavyo. Makala haya yamebeba sehemu ndogo ya matokeo ya uchunguzi tulioufanya. Hii inatusaidia kuepuka kuhangaika na ukaushaji wa bahari ya mafunzo yaliyomo kitabuni kwani siyo rahisi kuwasilisha mafunzo yote yanayopatikana ndani ya diwani.

Ndiposa, tukaona kuwa ni busara kwetu kusoma mashairi yote ili kubaini ujumbe unaoonekana kujirudia moja kwa moja au kimantiki. Hata hivyo, kwa baadhi ya mashairi tumetambua ujumbe mahususi ambao haujitokezi katika mashairi mengine lakini unaonekana kuwa na uzito mkubwa katika kipindi hiki cha utandawazi. Imani yetu ni kwamba, kupitia ujumbe huu mchache wenye kufafanuliwa kwa mapana, msomaji atapata

mafunzo mahususi na jumuishi. Pia, kwa wanafasihi katika ujumla wao, watatambua kama kazi mpya zinazolingia sokoni zina usemezano na hali ya wasomaji wa kipindi hiki cha utandawazi, au la.

UFAFANUZI WA MAMBO MUHIMU KATIKA MAKALA HAYA

Dhana ya Mafunzo

Mafunzo ni mambo anayofundisha mtu kwa muda fulani, masomo (TUKI, 2004). Kifasihi, mafunzo hutambulika kama ujumbe au maadili (Wamitila, 2008) yanayowasilishwa na msanii kupitia dhamira mbalimbali. Istilahi hii “mafunzo,” inaonekana kutumika zaidi katika methali na hadithi hususani ngano pindi fanani anapopima upokevu wa hadhira punde tu amalizapo kusimulia au kutambulisha methali. Lakini kwa sanaa nyinginezo, wahakiki na wanafasihi hutumia zaidi istilahi “ujumbe.” Madumulla (2009) anatujuza kuwa, kila kazi ya sanaa “hubeba ujumbe ambao msanii hutaka umfikie msomaji wake.” Na kwamba, “dhamira kuu hubeba ujumbe wa msingi, na dhamira ndogondogo hubeba jumbe ambazo husaidia kuujenga au kuupa uzito zaidi ujumbe wa msingi.”

Uhakiki wa mafunzo ni aina mojawapo ya njia za uhakiki kongwe ambazo zinaangukia katika mkabala wa kimaadili. Lengo la mkabala wa kimaadili ni kuichunguza fasihi ili kuona jinsi kiwango cha mambo yanayomjenga mtu kitabia, kuelekeza jamii na kukemea uovu. Mtazamo huu uliasisiwa na Plato ambaye aliitazama fasihi kama sanaa ya kufunza na kuadabisha; kama fasihi haifunzi wala kuadabisha, basi haifai wala haipaswi kuitwa kazi ya kifasihi. Kwa ukanda wa Afrika Mashariki, mkabala huu ulitawala sana kuanzia miaka ya 1960 hadi 1990 (Mulokozi, 2017). Kwa hiyo, itambulike kwamba, mafunzo ni dhana inayorejelea maadili na mafundisho yanayopatikana ndani ya diwani husika wakati na baada ya kuisoma huku msomaji akiongozwa na swali la msingi lisemalo, “je, ninajifunza/nimejifunza nini kupitia diwani hii?” swali hili ndilo lililotuongoza hata sisi kutambua kisha kutambulisha kwenu wasomaji mafunzo tutakayowasilisha hivi punde.

Nadharia Teule: Uhistoria Mpya

Nadharia ya Uhistoria Mpya inasisitiza kuwa kazi ya kisanaa ni zao la utajiri unaopatikana katika kumbukizi ya visa na matukio muhimu yenye athari kichwani mwa mtunzi, hivyo utunzi wake kwa namna fulani hubeba historia ya kweli ya mambo (Davis na Schleifer, 1986; Butler, 1987). Hii ina maana kwamba, kwa Wanauhistoria Mpya, kazi ya kisanaa ni zao la “mazingira maalumu katika kipindi maalumu cha historia ya jamii” na, au msanii (Wanyonyi, 2003). Kwa vyovyote vile, mfumo wa jamii huathiri namna msanii anavyoumakinikia ulimwengu wake na jinsi anavyousanaa ulimwengu huo ndani ya kazi yake ya kisanaa. Aidha, Uhistoria Mpya unaamini kwamba uhusiano kati ya sanaa na jamii ni wa kihistoria ambapo msanii huwa ni zao la wakati husika na siyo vinginevyo. Na kwamba, mahusiano ya kijamii ya watu yamo katika hali ya mikinzano (Newton, 1990). Uhistoria Mpya unaelekeza kwamba, uhakiki wa kifasihi unaweza kufafanuliwa kihistoria kwani fasihi inajikita katika matukio muhimu ya kihistoria kwa kuwa “hujaribu kuweka uasili wa kazi za kifasihi katika muktadha wa kipindi fulani kihistoria (Davis na Schleifer, 1986).” Vilevile, Uhistoria Mpya unatuongoza kutambua ya kwamba, kazi ya kisanaa hurejelea, pia nayo hurejelewa na vitu, mambo au watu wa kando yake ndani ya mazingira mahususi.

Kwa upande wa uhakiki, Uhistoria Mpya unamshurutisha mhakiki kuzingatia: (i) muktadha wa historia ya asili na chimbuko la kazi teule anayokwenda kuibabada, (ii) historia ya mapito na wakati wa kusanwa na kuliwa kwa kazi teule anayokwenda kuichambua, (iii) historia ya maisha ya mtunzi na ya kwake (mhakiki) ili kutambua mkito wa msukumo na ilhamu ya usanaji husika; kwa sababu mwanadamu hutumia sanaa kama mbinu ya kudhihirisha uhalisi (Sanchez, 1973). (iv) Fani na maudhui ya sanaa teule hupata mwelekeo kutokana na athari ya historia ya wakati mahususi. Kwa hiyo, mwonekano wa umbo la sanaa fulani siyo wa bahati mbaya bali ni uamuzi maalumu katika kutii utaratibu maalumu wa wakati maalumu. (v) Sababu za kila kilichomo ndani ya kazi ya kisanaa, kwa kuwa kimo na kiko hivyo kwa sababu maalumu ya wakati maalumu. (vi) Athari ya kazi husika kwa kazi nyingine za kisanaa, na kinyume chake.

Kuhusu Mwandishi

Mtunzi wa diwani ya *Kimya!* ni Mtanzania - mtawa wa Shirika la Masista wa Mama Yetu wa Usambara (COLU) lililoko mkoani Tanga. Alijiunga na shirika hilo mnamo mwaka 1997 katika hatua za awali za malezi na kuweka nadhiri za kwanza mwaka 2001, kisha nadhiri za daima mwaka 2007. Mbali na maisha ya kitawa, Rehema N. Mbwambo ni Mhadhiri Msaidizi katika Chuo Kikuu cha Kikatoliki Mwenge (MWECAU). Alizaliwa mwaka 1977 katika Kijiji cha Mweteni, Kata ya Mamba-Bwambo, Mkoa wa Kilimanjaro; akiwa ni mtoto wa tatu katika familia ya Marehemu Mzee Nikundiwe Mongera na Mama Ester Ombeni. Alipata elimu ya msingi katika Shule ya Msingi Ivuga na elimu ya sekondari katika Shule ya Mtakatifu Maria Mazinde (St. Mary's Mazinde Juu) iliyoko wilayani Lushoto, Mkoa wa Tanga kati ya mwaka 2004 na 2010.

Mwandishi ana Shahada ya Elimu katika Sanaa (BEd - Arts) aliyopata mwaka 2013 katika Chuo Kikuu cha Mtakatifu Augustino kupitia tawi lake la Chuo Kikuu Kishiriki cha Elimu Mwenge (sasa Chuo Kikuu cha Kikatoliki Mwenge). Pia, ana Shahada ya Umahiri/Uzamili ya Sanaa katika Kiswahili (M. A. Kiswahili) aliyopata katika Chuo Kikuu cha Dar es Salaam, mwaka 2017. Mwandishi ni mpenzi wa kusikiliza simulizi mbalimbali na kusoma vitabu vya hadithi za kidini na kijamii. Vilevile, anapenda kucheza na watoto, kuwasimulia hadithi za kuisimua pia kuchochea udadisi kwa watoto. Zaidi ya hayo, anapenda kuangalia tamthilia mbalimbali katika luninga. Aidha, baadhi ya mambo ambayo hapendi ni kumkwaza mtu awaye yeyote, upweke, dhuluma na uonevu wa aina yoyote ile.

¹ Vitawe ni dhana au neno lenye maana zaidi ya moja kiutumizi kwa mfano neno *Pamba* ni: zao, nguo/vazi, kitendo cha kufanya kitu, mtu au jambo lipate mvuto, msemu (-moto: kitu au jambo kushika kasi/kuzidia), posho ya kujikimu safarini, masurufu yaani chakula cha njiani. Nalo neno *Paa* laweza kumaanisha: sehemu inayofunika ukuta wa jengo kwa juu, mnyama wa mwituni mfano wa swala, kwangua/ondoa magamba aghalabu magamba ya samaki, kutia mkaa jikoni, kutia mkaa juu ya mfuniko kwa lengo la kukifanya chakula kiive taratibu (palia mkaa wali), kwenda juu kwa kuelea angani. Katika diwani ya *Fungate ya Uhuru* ya M. S. Khatib mna shairi linaloitwa *Dafina* ambalo moja ya beti zake inahusiana na kitawe "Paa."

Kuhusu Diwani ya *Kimya!*

Diwani ya *Kimya!* ni mkusanyiko wa mashairi ya Kiswahili 37 – mbali na shairi la *Shukrani* (uk. x). Mashairi hayo ni *Hindi* (uk. 1), *Ua Langu la Thamani* (uk. 2), *Majonzi* (uk. 4), *Wingu Limetanda* (uk. 6), *Kimya ni Dhahabu* (uk. 8), *Bahari Sasa Shwari* (uk. 9), *Pamba* (uk. 10), *Ushoga* (uk. 11), *Paa* (uk. 12), *Wanisumbua Akili* (uk. 13), *Masikini Afkani* (uk. 14), *Kicheko cha Kuchekesha* (uk. 15), *Kwa Udi na Kwa Uyumba* (uk. 16), *Nampendaga Wallahi!* (uk. 18), *Kimya!* (uk. 19), *Giza* (uk. 22), *Vitisho Vyao* (uk. 24), *Kwa Nini Hutulii!* (uk. 26), *Mmea wa Ajabu* (uk. 28), *Hayako kama Zamani* (uk. 30), *Kishindo* (uk. 32), *Jembe la Tanzania* (uk. 33), *Sikio la Kufa* (uk. 35), *Mwanandani* (uk. 36), *Mapenzi* (uk. 38), *Siasa Chafu* (uk. 39), *Povu!* (uk. 41), *Mtu Kwao* (uk. 43), *Jadi Yetu* (uk. 44), *Dini ya Kweli* (uk. 46), *Kauli za Kisiasa* (uk. 48), *Jua Limetulaghai* (uk. 50), *Najiogopa* (uk. 52), *Alaumiwe Nani?* (uk. 54), *Kupanga ni Kuchagua* (uk. 55), *Kawa Jadiya* (uk. 56) na *Dua* (uk. 57).

Maudhui yake yamejikita katika mambo mtambuka, mathalani: mapenzi, siasa, usaliti, matabaka, imani, mila na desturi, ucha Mungu, uchumi, wajibu, haki na sheria, miundombinu na huduma za kijamii, tafakuri, tamaa na propaganda. Diwani ya *Kimya* ina mashairi mawili yanayobeba dhana ya vitawe¹. Mashairi hayo ni *Pamba* na *Paa*. Yapo mashairi ya kitaswira ambayo msomaji au mhakiki hana budi kuwa mbobevu katika taaluma ya upasuaji sitiari² kupitia nadharia ya Uhalisiamazingaombwe³ na semiotiki ili kupata maana iliyomo shairini; la sivyo hataweza kulifumbua shairi. Miongoni mwa mashairi hayo ni: *Wanisumbua Akili*, *Bahari Sasa Shwari*, *Mmea*

² Sitiari ni tamathali ya semiielezeayo sifa za kitu fulani kwa kusema kingine anaendelea kufafanua kuwa, sitiari huhusisha vitu viwili ambavyo ni tofauti kitabia na kimaumbile (Wamitila, 2003).

³ Uhalisiamazingaombwe ni mtindo au aina ya fasihi ambamo mazingaombwe / uchawi au mambo ambayo hayafanani na ya kawaida yaliyozoeleka kwa hadhira hutokea sambamba na yale ambayo ni ya kawaida. Yote haya hutokea katika mandhari au mazingira ambayo kwa kiasi kikubwa sana yana uhalisi tunaoujua (Senkoro, hakuna mwaka).

wa *Ajabu, Kwa Udi na Kwa Uvumba, Giza! Povu!* na *Jua Limetulaghai*.

Kifani, diwani hii imejipambanua kwa mbinu za kisanaa zenye kuhusisha utunzi wa mashairi kimapokeo na kimapinduzi (au kisasa). Mashairi ya kimapokeo yapo 19, nayo ni: *Ua Langu la Thamani, Majonzi, Bahari Sasa Shwari, Pamba, Ushoga, Paa, Wanisumbua Akili, Kicheko cha Kuchekesha, Kwa Nini Hutulii! Mmea wa Ajabu, Kishindo, Sikio la Kufa, Mwanandani, Mapenzi, Siasa Chafu, Mtu Kwao, Jadi Yetu, Dini ya Kweli na Kauli za Kisiasa*. Mashairi ya kimapinduzi ni 18 (19 endapo shairi la *Shukrani* (ubeti wa nane, mshororo wa kwanza una silabi 8-9) litajumuishwa pia) ambayo ni: *Himdi, Wingu Limetanda, Povu! Jua Limetulaghai, Najiogopa, Alaumiwe Nani? Kawa Jadiya, Kimya ni Dhahabu⁴, Dua na Masikini Afkani* (utunzi wa msisitizo)⁵. Mbinu ya msisitizo inaonekana kutawala mashairi mengine nane (8) ambayo ni: *Kwa Udi na Kwa Uvumba, Nampendaga Wallahi! Kimya! Giza, Vitisho Vyao, Hayako kama Zamani, Jembe la Tanzania na Kupanga ni Kuchagua*.

Fauka ya hayo, mashairi mawili (2) ya kimapinduzi ni tungo mchoro - *Wingu Limetanda* na *Kawa Jadiya*. Mashairi matatu (3) ya kimapinduzi - *Himdi, Povu!* na *Dua*, yametii fomula ya utunzi mkongwe zaidi wa Ushairi wa Kiswahili kwa kufungua (ubeti wa kwanza) kwa salamu na dua kisha kufunga (ubeti wa mwisho) kwa maagano na dua kwa Mola. Vilevile, yapo mashairi manne (4) ambayo yamefungamanishwa na mchoro yenye kusawiri dhana inayojadiliwa au desturi ya mapokeo ya jambo linalowasilishwa. Mashairi hayo ni: *Ua Langu la Thamani* (mchoro wa ua la waridi), *Pamba* (mchoro wa tunda la pamba lililochanua / pasuka), *Nampendaga Wallahi!* (mchoro wa alama ya kopa / moyo) na *Dua* (mchoro wa viganja viwili ambapo vidole vimeungana nchani).

Mwandishi ameambatisha ukurasa wa sherehe ambao umetoa fasili ya dhana na maneno ambayo bila shaka kwa wengine yanaweza kuwa ni mapya masikioni na machoni mwao. Kwa jumla, diwani

hii ina utajiri mkubwa sana tena sana wa taaluma ya Ushairi wa Kiswahili unaofanya tushawishike kusema kwamba, yeyote anayehitaji kujifunza sanaa ya utunzi na uhakiki wa shairi la kimapokeo na lile la kimapinduzi, na mbinu anuai za kisanaa - kiutunzi, hatahitaji diwani ya nyongeza ili kuchevusha na kustawisha maarifa, stadi na weledi alioukusudia.

MAFUNZO YANAYOPATIKANA KATIKA DIWANI YA KIMYA!

Maisha ni Mungu: Kila Wakati Anza na Mola, Maliza na Mola

Funzo hili tunalipata kupitia shairi la *Himdi* na shairi la *Dua*. Kimpangilio, shairi la *Himdi* ndilo shairi la kwanza katika mpangilio wa mashairi ndani ya diwani hii wakati shairi la *Dua* ni shairi la mwisho ndani ya diwani hii. Mbinu hii imetawala sana katika utamaduni wa fasihi ya Kiarabu hususani utanzu wa ushairi. Tukirejelea katika mashairi, tendi, tenzi anuwai za Kiswahili kama vile *Utenzi wa RASI 'LGHULI* (1979) ya Mgeni bin Faqihi, *Utenzi wa Hamziyya* (2005) ya Muhammad bin Said Al- Buswiri (au al-Busiri katika Mutiso,), *Utendi wa Fumo Liyongo* (katika Mulokozi, 1999) ya Muhamadi Kijumwa, *Utenzi wa Al-Inkishafi* (katika Mulokozi, 1999) ya Sayyid Abdalla Bin Ali bin Nasir, *Utenzi wa Vita vya Majimaji* (2006, utenzi umeanza na dua ila haujamaliziwa kwa dua badala yake mtunzi amemaliza kwa kujitambulisha) ya Abdul Karim Jamaliddini, *Sheria za Kutunga Mashairi na Diwani ya Amri* (1954) ya Amri Abeid Kaluta, *Diwani ya Ustadh* (1993) ya Amiri A. Sudi (Andanenga) kutaja kwa uchache, tunaona matumizi makubwa ya mbinu hii ambayo kifasihi inajulikana kama fomula ya ufunguzi na fomula ya kufunga. Kawaida, mianzo hubeba tabaruku kwa Mwenyezi Mungu na utangulizi wa habari na mwisho humaliza kwa dua na mahitimisho ya habari (Mohamed, 1990).

Mpangilio huu siyo wa bahati nasibu, bali uko hivi kwa makusudi kabisa kwani maudhui ya shairi la *Himdi* ni maombi maalumu ya kuomba kibali cha

⁴ Utunzi/uandishi wa kimajaribio ambapo beti za kimapokeo zinaandikwa kama utenzi lakini kila mshororo una vipande viwili vilivyoachana sana. Pia, shairi zima lina kituo kimoja pekee kinachotokea mwishoni mwa ubeti wa mwisho.

⁵ Utunzi wa msisitizo: kituo kinakuwa na kipande kimoja chenye kudumu daima. Mwasisi wa mbinu hii ni Mathias E. Mnyampala kupitia shairi la *Natunga Msisitizo* katika *Diwani ya Mnyampala* (1990).

kupata ulinzi na mafanikio katika kile unachokusudia kwenda kukitenda. Ndiyo maana kifasili, Himdi, kwa mujibu wa sherehe ya diwani ya *Kimya!* (uk. 59) ni “wito kwa mizimu/miungu/Mungu, *ivocation* – mtunzi humuomba Mungu au Mzimu kumwezesha kusimulia tungo zake.” Nayoy maudhui ya shairi la *Dua* yamebeba maombi ya shukrani na ulinzi wa mafanikio yaliyopatikana punde baada ya kutenda kile kilichokusudiwa awali. Haya yote yanathibitika kupitia ubeti wa tatu (3) wa shairi la *Himdi* na ubeti wa pili (2) wa shairi la *Dua* ambapo tunamsikia mwandishi akinena hivi kwa muumba wake:

Leo naja mbele yako, mimi malenga mchanga
Nakuomba sana baba, ubariki tungo hizi
Wasomapo waja wako, ziwe tiba na mganga
Pasi kujali nasaba, kizazi hata kizazi. (*Himdi*, uk. 1)

Nakushukuru Manani, diwani kuibariki
Isingekuwa rahisi, usingesimama nami
Sasa nakiri moyoni, wallahi umebariki
Nimeona ufanisi, uliposimama nami. (*Dua*, uk. 57)

Nukuu hizi zinatufundisha ya kwamba, malenga ni msanii chipukizi anayetegemea kudra za Mwenyezi Mungu ili aweze kupenya na kukubalika miongoni mwa wasomaji. Kwa hiyo, bila msaada wa Mwenyezi Mungu, kamwe hawezi kufanikiwa kama alivyokiri mwenyewe katika shairi la *Dua*. Hii ina maana kubwa sana kwa mwanadamu awaye yote, kwamba, maisha chini ya ulinzi na rehema za Mwenyezi Mungu ni mepesi na yenye ufanisi usio kifani. Kwa hiyo, hatuna budi kwa kila hatua ya maisha yetu kuanza na Mwenyezi Mungu na kumaliza na Mwenyezi Mungu kama inavyosisitizwa katika Maandiko Matakatifu mathalani, Biblia Takatifu (Warumi 8:28-39). Fundisho hili halijaibuka mithili ya muujiza, bali kumekuwapo na wito kwa dunia kumrudia Mungu kila wakati kwani inaonekana mwanadamu wa leo amegeuka adui wa Mungu katika utunzaji na ustawishaji wa kila alichokiumba Mungu (Joseph na Bontrager, 2014; Tumerithi Tuwarithishe, 2016).

Kumbe, kwa mujibu wa Wanahistoria Mpya, upo uhusiano mkubwa kati ya kinachosemwa katika matini na historia ya maisha na mazingira yanayomzunguka msanii. Mwandishi Rehema N. Mbwambo ni mtawa ambaye kwa ratiba yake na ya

utawani, siku huanza na shukrani, maombi na maombezi pia siku huisha kwa shukrani, maombi na maombezi kwa Mwenyezi Mungu. Na kwa kauli yake mwenyewe, siri ya mafanikio yake kama mtawa na mwandishi imo katika shukrani na maombi kwa Mwenyezi Mungu – kila iitwapo leo.

Mkataa Kwao Mtumwa: Rudisha Fanaka Nyumbani, Tangaza Mema Daima

Kila mtu ana asili na chimbuko lake – kihistoria. Asili yashinda utumwa, daima. Mwandishi anaonekana kuungana na wasanii wengine kuikumbusha jamii umuhimu wa kukumbuka, kuthamini na kuenzi kwa vitendo pale ilipo asili na chimbuko. Darasa la mwandishi si kwa wale wanaoishi ugenini tu, bali pia wote ambao wapo nyumbani kwao ambako ndiko mahali pa asili na chimbuko lao lakini wanaonekana kupasahau. Haya yanathibitika kupitia shairi la *Mtu Kwao* (uk. 43) ubeti wa tano (5), mwandishi anasema:

Utashiriki kujenga, uchumi wa nchi yako
Wapataja kwa kuringa, kifua mbele ni kwako
Penye shida wapaganga, kwenu ndiyo moyo wako
Nyumbani ndiko nyumbani, kubeza ulimbukeni.

Kupitia nukuu hii tunapata ujumbe kwamba, kamwe usiwe mtumwa wa kuenzi, kusifia, kuwekeza na kutetea mahali ambapo siyo asili wala chimbuko lako. Kwani, mkataa kwao daima ni mtumwa. Hivyo ni vema tukumbuke kurudi nyumbani au tubaki ughaibuni lakini tujikite katika kujenga fahari ya nyumbani kupitia uwekezaji wenye tija, kuitangaza nchi yako ya asili kwa mema na kushiriki kutatua changamoto na matatizo ya kiuchumi, kijamii, kisiasa na kitamaduni kwani hatima ya kesho yako huko uliko hujui. Somo hili linaakisi maumivu yanayowakuta baadhi ya watu mathalani Waafrika (hususani weusi) ambao kwa siku za hivi karibuni wamejikuta wakifukuzwa katika nchi za kigeni walizoishi kwa muda mrefu huku uraia wao wa kupewa au kujipatia kinyemela ukishindwa kuwasaidia kunusuru uhai wao, mali zao na vizazi vyao walivyovipata kupitia wenyeji. Matokeo yake, wengi wao wamerudi wakiwa hawana mbele wala nyuma, ama ndani ya majeneza au hawakurudi kabisa.

Mbaya zaidi, huku nyumbani walikuwa hawajawekeza chochote wala kuenzi udugu na ufahari wa kwao; hali iliyowasababishia kupata

maradhi yakiwemo kisukari, msongo wa mawazo na shinikizo la damu (presha). Watanzania ni miongoni mwa raia walioathirika ugenini ndani na nje ya nchi za Afrika Mashariki, nchi za kusini mwa Jangwa la Sahara, Kasikazini na Magharibi mwa Afrika, Ulaya, Asia na Amerika. Hapa mwandishi kupitia maumivu aliyoyaona kwa Waafrika wenzake waliofikwa na madhila, anaona ni vema kuwakumbusha Waafrika wenzake waishio ugenini – ndani na nje ya eneo la jamii yake ya asili kutambua ya kwamba, hata huko ugenini kuna msemo usemao *Go east, go west; home is the sweetest*, au *what goes around comes around* (Kiswahili tunasema: mwenda tezi na omo marejeo ngamani).

Wito wa watu kuenzi kwao umewahi kutolewa mara nyingi kupitia njia tofauti wakiwemo Makondeko Group Musica kupitia wimbo wao wa *Kila Munu Avena Kwao*. Kwa hiyo, kila mmoja hana budi kurudisha fadhila na maisha kwa wazazi yaani nyumbani kwao kwa asili hata kama hana

mpango wa kuishi huko alikozaliwa na kukulia (Tsang-Feign, 2013). Hii ndiyo maana hasa ya Wanauhistoria Mpya, kuwa kazi ya kisanana ni zao la “mazingira maalumu katika kipindi maalumu cha historia ya jamii (Wanyonyi, 2003).” Kwa mantiki kwamba, anayotufunda mwandishi yanatokana na maumivu yanayoendelea kwa sasa duniani kote.

Mwanadamu Acha Ukengeushi: Leo Yako si Kesho Yako, Wakati Ukuta

Fundisho hili tunalipata kupitia shairi la *Kawa Jadiya* na shairi la *Jua Limetulaghai*. Mwandishi anatuonya kutokujikweza, kudharau, kutokujali, kukiuka kanuni za maisha wala kutokuthamini maisha yake na maisha ya wanajamii wengine. Mwandishi anatumkumbusha kuwa kila mwanadamu ni mwanadamu hivi leo au saa hii lakini hakuna anayejua kesho yake au dakika moja mbele tangu hivi sasa - kwa jinsi alivyo. Darasa hili tunalipata kupitia shairi la *Kawa Jadiya* (uk. 56) ubeti wa pili (2) unaosema:

Majivuno ya mwanadamu sawa na moyo wa kiko.
Kama kweli hujui njaa ya mbwa, utadhani kachuchumaa.
Tembea polepole, mwendo kama kinyonga, usibonyeze dunia.
Msomi asohoji kitu ni sawa na mfu anayeishi jeneza akisubiria.
Mtu asothamini watoto wake, ipo siku moja mautiye itamuumbua.
Usipokuwa na midomo miwili, juu na chini mbinja utabaki kuisikia.
Asemaye kwa mbwembwe leo ati anakupenda, kesho atakuchukia.
Hili ni kawa jadiya, dafina lao wahenga si lile la msusi linalositiri pishi.

Funzo tunalolipata hapa ni kwamba maisha ya mwanadamu si kitu chochote. Vyote tuvipatavyo haviwezi kutuhakikishia furaha, amani, ushindi wala uzima wa milele. Kwamba, kila kitu hutegemeana na kitu kingine ili kukamilisha furaha, amani na ushindi wa daima. Ndiyo maana mwandishi anatumjulisha kuwa, “*Usipokuwa na midomo miwili, juu na chini mbinja utabaki kuisikia.*” Mwandishi anatuonya pia, hatuna haja ya kuringia uhai na kutelekeza kizazi chako kwani mauti ipo na hakuna haja ya kujiona wa thamani badala yake kila mtu hana budi kutembea “*polepole, mwendo kama kinyonga, usibonyeze dunia...*” kwani “*asemaye kwa mbwembwe leo ati anakupenda, kesho atakuchukia.*” Funzo tunalolipata hapa ni kwamba maisha ya mwanadamu si lolote si chochote, hivyo hatupaswi kuringa na kujiambia ulimwengu nje ya ulimwengu

alioumba Mungu kwa sababu hakuna kiumbe anayeweza kudumu milele hapa duniani au kuondoka na vyote alivyovuna katika maisha yake yote (Kezilahabi, 2007, Samba Mapangala kupitia wimbo wake wa *Dunia Tunapita*).

Mwanadamu Ushoga ni Ubatili: Haufai Kitamaduni, Haufai Kidini na Haufai Kitabibu

Mwandishi anatumusia kuogopa kutenda ubaya na uchafu mwingine ambao ni chukizo machoni pa Mungu. Mwandishi anaonekana kwenda kinyume na watu wa haki za binadamu wanaotetea uchafu unaotendwa na watu. Katika hili, mwandishi anatumkumbusha kuuchukia ushoga na kuukemea kwa nguvu zetu zote kwani siyo utamaduni wetu wala mpango wa Mungu. Haya yanasemwa kupitia shairi la *Ushoga* (uk. 11) ubeti wa tano (5) na sita (6). Mwandishi anatuonya hivi:

Kweli hii ni laana, ya Gomora na Sodoma
Twajua waswalihina⁶, tabia hiyo si njema
Nakuusia Msena⁷, kisikufike Qiyama⁸
Msana⁹ kuwa mdada, si za kwetu tamaduni.

Mwanamume kuwa mke, tabia hii ya wapi?
Japo aibu ni zake, kujigawa kama pipi
Wamshangaa wenzake, eti huyu bwana vipi!
Msana kuwa mdada, si za kwetu tamaduni.

Mwandishi anatuonya wanajamii kuepuka tabia ya kutenda kinyume na utamaduni pia mapenzi ya Mungu. Kwa Wakristu, inafahamika ya kwamba, miji ya Sodoma na Gomora iliteketezwa na Mungu kwa sababu ya maasi yaliyozidi uwezo wa Mungu kuvumilia na kusamehe kama inavyoelezwa katika Biblia Takatifu (Mwanzo 18:20-32; 19:1-29). Mojawapo ya maasi hayo ni ushoga kwa kuwa ni chukizo kwa Mungu kama inavyotamkwa katika Maandiko Matakatifu mathalani Biblia Takatifu (Mwanzo 19:4-9, Mambo ya Walawi 18:22-23; 20:13, Warumi 1:24-27, 1Wakorintho 6:9, 1 Timotheo 1:9-10). Kwa kipindi hiki cha utandawazi, kampeni dhidi ya haki sawa kwa wote – wakiwemo mashoga na wasagaji inazidi kupamba moto chini ya udhamini wa baadhi ya mataifa, makampuni na taasisi kadhaa za kimataifa na kitaifa hususani “Liberal International, Marie Stops, Amnesty International na Behind the Mask.” Kwa udhamini na kampeni hizi ni dhahiri kuwa, ushoga ni ajenda inayobeba tatizo kubwa kwa waumini wa mafundisho ya Maandiko Matakatifu.

Pia, tunafahamu juhudi hizi zimepata msukumo hata kupitia Umoja wa Mataifa (UN – United Nations) chini ya Shirika la Afya Duniani (World Health Organisation - WHO). Kabla ya mwaka 1981, ushoga ulihesabika kama ugonjwa wa akili lakini ilipofika katikati ya mwaka 1981, WHO ikaondoa ushoga kwenye orodha ya magonjwa wa akili, halafu mwaka 1992, WHO ikauondoa rasmi ushoga kutoka kwenye orodha ya magonjwa maalumu. Matokeo yake, kwa sasa ushoga siyo ugonjwa wala tatizo bali ni sifa ya kimaumbile na kisaikolojia sawa na mwanamke na mwanaume. Ndiyo maana kipindi hiki cha utandawazi, si ajabu kukutana na raia au kiongozi wa kidini, kisiasa,

kitamaduni na kijamii ambaye ni shoga au anaishi na mwanaume mwenzake kama mke wake au akitetea ushoga (Wanne Star kupitia wimbo wa Asili ya Mwafrika; Vyama vya Kijamii na Ushiriki wa Kisiasa South Africa).

Pa Ala Moja Hapakai Ala Mbili: Kupanga ni Kuchagua

Funzo hili tunalipata kupitia shairi la *Kupanga ni Kuchagua* (uk. 55). Mwandishi anaonekana kutambua umuhimu wa maisha kwenda kwa mpangilio maalumu ili kuepuka uparaganyifu wa vitu au mambo. Maisha yasiyokuwa na mfumo maalumu, ni sawa na gari lisilokuwa na breki. Ndiyo maana mwandishi anatuusia ya kwamba, katika maisha hatuna budi kutenda kwa kupanga na kuheshimu mipango tuliyojiwekea kwa sababu, penye ala moja hapawezi kukaa ala mbili. Haya yanapatikana katika shairi tajwa, kama anavyosema mwandishi katika ubeti wa kwanza (1).

Kwangu mimi ninaona, ni vigumu kwelikweli
Kupika chungu kimoya, mapishi yasofanana
Lazima yatasigana, ujira bandari meli
Lazima tendwe na moya, ujira twimbe hosana
Kupanga ni Kuchagua.

Mwandishi katika ubeti huu anakiri kuwa ni vigumu kutenda mambo yasiyowezezana kutendeka kwa pamoja au kwa wakati mmoja. Kwa hiyo anashauri tuweke mipango ya kutenda jambo moja kwa wakati mmoja ili kuepuka kushindikana kwa mambo. Mipango mizuri chini ya nidhamu na rasilimali husaidia kupiga hatua haraka na vitu halisi na sahihi kuonekana katika kila hatua ya maendeleo na ustawi wa jamii. Kuishi maisha ya kukurupuka bila kuwa na vipaumbele husababisha kila kinachofikiriwa na, au kuanzishwa kushindwa kufikia utekelezaji au mafanikio kwa sababu vipo vitakavyoishia njiani kiutekelezaji ilhali vingine vikiishia ndani ya fikra au makaratasi. Tukumbuke ya kuwa, kila jambo na kitu huwa na umuhimu wake katika maisha ya jamii. Hakuna kitu au jambo ambalo halina umuhimu. Kwa hiyo, kila kitu au jambo halina budi kutekelezwa. Katika hali ya utekelezaji, bila shaka rasilimali za kutosha

⁶ Waswalihina: waamini wa Kiislamu wanaozingatia swala zote na suna zote (Diwani ya *Kimya!* Sherehe, uk. 61)

⁷ Msena: rafiki, mwenzake (chanzo: Diwani ya *Kimya!* Sherehe, uk. 60)

⁸ Qiyama: siku ya mwisho (chanzo: Diwani ya *Kimya!* Sherehe, uk. 60)

⁹ Msana: mwanamume (chanzo: Diwani ya *Kimya!* Sherehe, uk. 60)

kutekeleza kila kitu na jambo kwa wakati mmoja haziwezi kuwapo.

Ndiposa, hoja ya kupanga mambo kwa busara na hekima inapojitokeza na kutukumbusha ya kwamba, “pa ala moja hapawezi kukaa ala mbili,” kwa hiyo tusilazimishe mambo bali tuweke vipaumbele vya kutekeleza vitu hatua kwa hatua (Ngwale na Kironde, 2000). Umuhimu wa kuweka vipaumbele katika maisha si jambo jipya bali linaonekana kujitokeza hata katika kazi nyingine za kifasihi za kipindi hiki cha utandawazi, mathalani *Safari ya Chinga* (1996) na *Nje – Ndani* (2016). Tena inatajwa kuwa ni ugonjwa mkubwa kuanzia ngazi ya familia mpaka taifa. Jamii nyingi za watu katika nchi zinazoendelea bado zinapitia changamoto ya kutekeleza mambo bila kuwa na mpango mkakati unaoeleweka. Lakini pia, wengi wanapoweka mipango, huishia kuivuruga na kutenda yaliyo nje ya mpango waliojiwekea. Kwa jumla, wengi wao hawana nidhamu ya mipango na matumizi bora ya rasilimali kuanzia ngazi ya chini mpaka ngazi ya taifa (Pamba, 2012; Nduku na Tenamwenye, 2014; Mkapa, 2019).

Kumbe basi, kila jambo halina budi kupangiliwa vizuri sana kwani pa ala moja, hapakai ala mbili. Huwezi kutekeleza mambo mengi kwa wakati mmoja ilhali uwezo wa kuyatekeleza mambo hayo kwa wakati mmoja haupo. Hii inafanana na mtazamo wa Wanahistoria kuwa “fani na maudhui ya sanaa teule hupata mwelekeo kutokana na athari ya historia ya wakati mahususi, kwa hiyo mwonekano wa umbo la sanaa fulani siyo wa bahati mbaya bali ni uamuzi maalumu katika kutii utaratibu maalumu kwa / wa wakati maalumu. Na athari ya kazi hiyo huwamo katika mawanda ya kazi nyingine za kisanaa, na kinyume chake.

Siasa Safi ni Uhai: Siasa Chafu ni Jehanamu ya Afya na Ustawi wa Jamii na Taifa

Mwandishi anatufunda hivi kupitia mashairi ya: *Kauli za Kisiasa, Siasa Chafu, Wingu Limetanda, Jua Limetulaghai, Masikini Afkani, Kimya! Sikio la Kufa, Giza, Vitisho Vyao, Kishindo, Jembe la Tanzania*. Mwandishi anatuonya kuepuka siasa ya maji taka, badala yake anatuasa tujikite katika siasa safi – siasa inayojali utu, utashi, heshima, usawa, haki, wajibu, umoja, mshikamano, busara na unyoofu. Kutokuwapo kwa mambo haya,

kunachochea unyanyasaji, ububu, hofu, chuki, uminyaji wa demokrasia, uvunjifu na uminyaji wa haki, kukosekana kwa huduma za msingi – bora, kwa wakati na sahihi, kutaja kwa uchache. Mambo haya yanaigharimu jamii katika kila uga wa maisha – kiroho na kimwili. Kwa mfano, shairi la *Siasa Chafu* (uk. 40) ubeti wa sita (6) na ubeti wa saba (7) mwandishi anasema:

Siasa nzuri amani, pamoja kuelewana
Mshikamano moyoni, marufuku kubezana
Watanzania watani, si jadi kutukanana
Siasa chafu puuza, ni mwiba kwa nchi yetu.

Siasa ya kujengana, meza moja zungukeni
Ushauri kupeana, kwa busara na amani
Siasa si kuchambana, pasipo lengo amani
Siasa chafu puuza, ni mwiba kwa nchi yetu.

Siasa safi kwa mujibu wa mwandishi, ni ile inayolenga kujenga amani, kuelewana, mshikamano, kujengana, kujadiliana kindugu na kupeana ushauri kwa busara. Kinyume na haya, tutaishia kubezana na kuchambana; mwishowe hugeuka sumu na mwiba kwa nchi na taifa. Haya yote anatufunda mwandishi, bila shaka, kutokana na aliyoyaona na, au kuyasikia katika nchi zilizoathirika na machafuko ya kisiasa. Miongoni mwa nchi hizo ni Kenya, Rwanda, Uganda, Kongo – DRC, Mali, Sudani, Sudani Kusini, Somalia, Chad, Ethiopia, Zimbabwe, Libya, Tunisia, Misri, Ivory Coast, Iran, Malawi, Afrika ya Kati na Nigeria. Katika jamii hizi na nyingine ambako hatukukutaja, watu waliuawa, mali kuharibiwa na amani kupotea kutokana na siasa chafu iliyojaa umimi kwa faida ya wachache. Wanasisa wengi wamejaa ukatili na uongo usio kifani.

Wengi ni nyoka wenye vichwa viwili – kimoja kinatema maneno matamu halafu kingine kinauma na kurusha sumu kali kwa wanachama au wanamaslahi wenzao. Mbaya zaidi, wananchi wanyonge wanaendelea kutumika kama daraja la kuhalalisha uchafu na unyama huo. Hii ni hatari sana kwa uhai na ustawi wa jamii kama taifa na nchi. Siasa chafu ni anguko la taifa na nchi. Kwa hiyo, jamii haina budi kuacha mara moja ushabiki na umiliki wa siasa chafu ili taifa na nchi iweze kukua na kustawi kiuchumi, kisiasa, kijamii na kitamaduni (Sharma, 2015; Mkapa, 2019). Mambo haya yanajitokeza katika jamii zetu ambapo wanasisa wengi wamegeuka ndumilakuwili na

waasi kwa jamii na taifa. Kila mmoja anaonekana kujali hatima yake badala ya hatima ya fahari ya uhai na ustawi wa kila mwanajamii ndani na nje ya mipaka ya maisha yake (Ally na wenzake, 2013; Msekwa, 2013). Kwa hakika, Uhistoria Mpya haujakosea kutambua uwezekano wa fasihi kuyaishi maisha yanayojitokeza katika jamii ya wakati husika.

Mapenzi ya Dhati ni Tunu na Lulu: Jawabu la Afya ya Kila Kitu Maishani

Mapenzi ni rasilimali muhimu sana katika maisha. Yakutumika vizuri hujenga afya bora, amani, imani na ustawi katika jamii na dunia. Mapenzi yakutumika vibaya, huzalishwa maangamizi kwa mtu mmoja mmoja pia kwa jamii nzima. Mashairi yanayojadili na kuelekeza jamii ni pamoja: *Mapenzi, Hayako kama Zamani, Ua Langu la Thamani, Kwa Nini Hutulii! Giza, Nampendaga Wallahi!, Mwanandani, Sikio la Kufa, Povu! Mathalani, shairi la Mapenzi* (uk. 38) ubeti wa sita (6) unasema:

Kuna na yale mapenzi, ya silika si busara
Wa tamaa siyo wenzi, mapenzi jaa hasara
Wayafanya hata panzi, siyo ya Mungu idara

Kuna mapenzi-baraka, yatambueni jamani.

Nukuu hii inaonesha kuwa, kuna kile kinachoitwa mapenzi lakini kimsingi siyo mapenzi. Na kwamba, hicho kinachoitwa mapenzi wakati hakifuati taratibu na falsafa ya mapenzi, huishia tamaa, hasara badala ya baraka na mafanikio. Kwa hiyo, tunafundishwa kuwa watu wema, wenye mapenzi ya dhati kwa faida ya kila kitu maishani mwetu ili kuepuka hasara. Mapenzi ya dhati ni lulu na tunu bora zaidi maishani. Mapenzi ya kweli yakipotea miongoni mwa wanajamii, hakuna jema litakaloishi na kustawi kuanzia binadamu, wanyama, ndege, mimea hadi wadudu. Kila kitu kitashuhudia ukatili na kila aina ya uovu (Gravningen, na wenzake, 2017). Ndiyo maana katika kipindi hiki cha utandawazi tunashuhudia kuwapo kwa mauaji, ufisadi, rushwa, madawa ya kulevya, ndoa kuvunjika kama biskuti tu, uchumi kuporomoshwa kwa manufaa ya wachache, watu kuvunjiwa nyumba na mali zao kupotea, dhuluma ya kila aina ikiwemo ya mtu kuuza mali kwa mtu zaidi ya mmoja huku akijua fika hawa wanaouziwa wataishia kuumizana au kukuumiza wewe

uliyetenda hivyo, watu kuseng'enyana, kuibiana mali na mapenzi (Else-Quest na Hyde, 2017), kutaja kwa uchache. Hii ni ishara kuwa yaliyomo ndani ya diwani hii yanafungamana na historia ya wakati wa jamii tunayoiishi sasa. Kwa hiyo, hatuna budi kuendelea kuhamasishana kwa nguvu zote kila mmoja kupigania na kuwa mtu wa mapenzi mema daima.

Wema Hauzi: Matendo Mema ni Urithi Udumuo Milele

Apandacho mtu ndicho avunacho. Hili ni somo tunalolipata kupitia mashairi ya *Majonzi* na *Dini ya Kweli*. Katika mashairi yote mawili, mwandishi anatumkumbusha kutenda wema badala ya mabaya kwa sababu wema hauzi wala kusahaulika. Matendo mema ni bustani ya afya ya kila kitu na jambo - kiuchumi, kisiasa, kijamii na kitamaduni. Na kwamba, unapotenda mema, hata ufapo, wema wako haufi badala yake utaendelea kuishi milele huku waja waliobaki duniani wakiendelea kukukumbuka, kukuenzi, kukulia, kukuombea kila la heri na toba kwa Mola. Shairi la *Majonzi* (uk. 4) ubeti wa pili (3) na ubeti wa tano (5) unathibitisha ukweli wa haya tuyasemayo. Tunanukuu:

Ulikuwa na akili, hekima iliyojaa
Ulipata nyingi mali, na mkono wa kutoa
Ulisaidia kweli, medani kujitwalia
Kinara kipenzi chetu, Tanzania twakumbuka

Tulikupenda ajabu, tusiishe kusifia
Ulikuwa na adabu, ni nani asiyejua?
Nakuombea thawabu, pasi na hata junaa
Kinara kipenzi chetu, Tanzania twakumbuka

Nukuu hizi zinatufunda kutokuwa na mikono ya birika wala roho ya korosho punde tupatapo mali. Pia, akili, hekima, adabu, mkono wa kutoa kwa dhati huchochea kuvikwa chanda chema hata kabla hujafa. Daima watu humpenda mno mtu mwema tena hawachoki kumuombea thawabu kwa Mola. Hii inamaanisha kuwa, kama wewe siyo mtenda mema, siyo mtu wa adili wala msaada kwa jamii, hakuna mtu atakayethubutu kukukumbuka wala kukuombea thawabu kwa Mola. Mwandishi bila shaka, anatumkumbusha umuhimu wa kusaidia na kuwa watu waadilifu kwa kila kitu kwani kipindi hiki cha utandawazi kinatajwa kujaa watu wenye: roho ya korosho, roho za ufisadi, tamaa, dhuluma, unyonyaji, unyang'anyi, uvunjifu wa usawa, amani,

upendo, uvumilivu na haki. Watu wamekuwa wakatili kwa watu wanyonge hasa watoto, wanawake na watu wenye ulemavu. Ubaguzi na ubinafsi umekuwa mkubwa, rushwa inanuka, huku tamaa ya mali kwa njia haramu imehalalishwa. Matokeo yake, badala ya jamii kuwa ni mahali salama pa kuishi, pamegeuka jehanamu kwa wanyonge kuishi (Arowolo, 2010; Pamba, 2012; Nduku na Tenamwenye, 2014; Sharma, 2015; United Nations Economic Commission for Africa, 2016; Gravningen na wenzake, 2017; Economic and Social Research Foundation, 2018; Wazambi na Mikongoti, 2018; International Organization for Migration, 2019).

Ujambazi, uporaji wa mali, watoto na watu wazima kubakwa na, au kulawitiwa, ama wanawake kusagana, pia mauaji ya walemavu na wanawake ni miongoni mwa mambo yanayoripotiwa kila siku katika vyombo vya habari toka kale mpaka sasa (UNESCO, 1978; 1987; International Organization for Migration, 2019). Hali hii ni ushahidi kwamba, mwandishi ameandika mambo ya kweli yanayoendelea katika kipindi hiki cha utandawazi hivyo anatuonya tuweze kubadilika kwa faida ya hatima yetu pindi tufapo na vizazi tviachavyo duniani kwa kutenda mema zaidi ya ubaya. Kumbe, kama utatenda mema, wema wako utakutangaza na kupata thawabu milele lakini utendapo maovu, tarajia kutokukumbukwa, kutokuenziwa wala kuombewa thawabu. Huku ndiko kusema, maudhui haya hayajatoka njozini bali diwani imepata mwelekeo kutokana na athari ya historia ya wakati mahususi, kwa sababu kila kilichomo ndani ya kazi ya kisanaa kiko hivyo kwa sababu maalumu ya wakati maalumu.

Maisha Mbio za Sakafuni Kiumbe Usiyalemele: Maisha Hadaa, Hayana Maana, Mwishowe Upuuzi

Mwandishi anaonekana kuungana na Wanaudhanaishi mathalani, Euphrase Kezilahabi katika kuyatazama maisha. Kwa mtazamo wa mwandishi, yaelekea maisha ya mwanadamu hayana maana kwa sababu pamoja na juhudi zote tunazozifanya kila siku, mwishoni juhudi hizo hupoteza maana. Anachotaka kukisema hapa ni kwamba, maisha ni lazima yawe na kiasi yaani tusibweteke tu kisa kuna kifo au kushindwa kufikia malengo, bali tunapohangaika kuyaishi au

kuyatafuta maisha ya ndoto zetu, tukumbuke kujiandaa kwa maisha mbadala tunayokutana au tutakayokutana nayo kwa kuwa maisha ni sawa na mbio za sakafuni – mbio zilizojaa hadaa na kila aina ya tafsiri. Mashairi yanayobeba funzo hili ni *Kicheko cha Kuchekesha, Kawa Jadiya, Kwa Udi na Kwa Uvumba, Mmea wa Ajabu, Najjogopa, Alaumiwe Nani?* Mathalani katika shairi la *Kicheko cha Kuchekesha* (uk. 15) ubeti wa tano (5) na ubeti wa sita (6), mwandishi anasema:

Wayaingia maisha, kwa furaha na madaha
Tena kwa nyingi bashasha, na kelele kama mbweha
Huku una mshawasha, mithili ya Bwana Juha
Ni kicheko cha maisha, mwisho wake huchekesha.

Tamati huwa simanzi, janga kuu la wazawa
Kila mahali majonzi, kama kindi lilofiwa
Ngozi yote makunyanzi, popote hukataliwa
Ni kicheko cha maisha, mwisho wake huchekesha.

Hapa mwandishi anatuonesha namna ambavyo tunayafikiria na kuyaishi maisha kwa raha na uzuri lakini mwishoni maisha hayo hukosa maana na kuishia mateso, majuto, huzuni na kukata tamaa pindi tuufikiapo zee au tukionapo kifo ambacho hakiwezi kuepukika wakati tunapenda kuendelea kuishi. Au pale tunapokutana na watu tuliowaamini au kuwasaidia lakini wao wakashindwa kututendea wema. Tunapoyatazama haya yote, na juhudi tulizozitumia kuyasaka maisha ya furaha na amani, hesabu zake huishia kuyaona maisha ni sawa na mbio za sakafuni sawa na dunia ambayo wahenga walitusa tusiitegemee kwa nguvu na hali zetu kwa kuwa ipo siku itatubwaga. Miaka na gharama tunayotumia kusaka elimu rasmi ikilinganishwa na maslahi tunayoyavuna kupitia posho na, au mishahara; kwa hakika tukiyatafakari maisha tutaishia kujicheka. Miaka na gharama tunayotumia kujijenga kiuwezo na kiumaarufu halafu tukapata ugonjwa usiotibika au maadui wenye nguvu ya kuharibu hadhi na malengo yetu, bila shaka tutaishia kuyacheka maisha.

Inaaminika ya kwamba, katika kipindi hiki cha utandawazi watu wamekuwa vichaa wa kuyasaka maisha bora kiasi cha kufikia kuhatarisha au kuondoa amani, usalama, uhai, afya, mazingira, uchumi, maadili, na ustawi wa jamii kwa manufaa yao huku wakisahau ipo siku wataviacha vyote hivyo au kuzalisha kizazi kitakachokuja kulipiza kisasi pindi nguvu zipunguapo (UNESCO, 1978,

1987; Kane, 2012). Ndiyo maana mafundisho ya dini hutuasa kuweka hazina zetu mbinguni badala ya duniani kwani huko mbinguni hakuna karaha wala udhia bali raha tupu maana hakuna nondo wala kutu wa kuiharibu wala wevi wa kuiba na kuharibu kama inavyosisitizwa katika Maandiko Matakatifu mathalani Biblia Takatifu (Mathayo 6:20). Ujumbe huu unajitokeza katika kazi nyingi za kifasihi mfano *Kichwamaji* (1974), *Rosa Mistika* (1988), na *Chai ya Jioni* (katika *Karibu Ndani*, 1988) zote za Euphrase Kezilahabi, pia *Siku ya Watenzi Wote* (1968), *Maisha Yangu na Miaka Hamsini* (1966) na *Kusadikika* (1951) zote za Shaaban Robert. Kwa mifano hii, Uhistoria Mpya unatuongoza kutambua ya kwamba, kumbe hata kazi ya kisanaa hurejelea, pia nayo hurejelewa na vitu, mambo au watu wa kando yake ndani ya mazingira mahususi.

Kila Jamii ina Yake Jadi: Heshimu Jadi ya Mwenzako

Mwandishi anatumkumbusha kuheshimu jadi ya kila mtu hata kama jadi hiyo ni ngeni kwako na inaonekana kuwa ni chukizo au haina thamani kwako na kwa jamii ya sasa. Na kwamba, hata kama kuna jadi isiyofaa, hatupaswi kurekebisha bila busara na maarifa kwani kilicho kibaya kwako, kwa mwingine ni kizuri. Tena, siyo rahisi kubadilisha mila na desturi kwa mara moja pasipo kusababisha madhara makubwa kwa jamii (Gundara, 2006). Kwa hiyo, ufikapo ugenini usitarajie kukutana na kila mtu, mfumo, matendo au mambo yakiwa sawa na yale ya jamii iliyokukuza na kukuimarisha. Kupitia shairi la *Jadi Yetu* (uk. 44) ubeti wa saba (7), mwandishi ananena hivi:

Tanzania siyo Kenya, Wachaga siyo Wapare
Mengi utayakusanya, usitegemee sare
Mwenzangu ninakutonya, kamwe sipendi ndarire¹⁰
Yapi ya kuzingatia, pima maadili yake.

Hapa mwandishi ametumia nchi mbili – Tanzania na Kenya, pia jamii mbili za Kitanzania – Wachaga na Wapare kama mifano ya kutuonesha kuwa, siyo rahisi kuwa na namna moja ya kuishi na kuenenda kwani kila nchi au jamii ina utamaduni wake wa kuongoza maisha na maendeleo yao. Kwa hiyo, siyo busara wala uungwana kudharau mfumo wa

maisha ya jamii nyingine hata kama hukubaliani nao (Arowolo, 2010). Sababu ni moja tu, hata wao wanakuona wewe ndiye kituko kwa kutokujua uzuri wa mfumo wao. Sasa ukifika na kuanza kwenda kinyume na mfumo wa jamii husika, tarajia kukumbana na mikingamo mikubwa itakayoweza kuhatarisha uhai na maisha yako katika kila nyanja ya maisha – binafsi na kijamii. Kuheshimu jadi ya mtu ni kujenga familia pana yenye furaha na mafanikio katika kuishi na kuenenda (UNESCO, 1978; 2009). Jamii hususani zenye nguvu katika nyanja tofauti tofauti za maisha, zinaonekana kutokuheshimu jadi ya jamii ndogo au zizozokuwa na nguvu ya kujitetea na kujitanua kumechangia sana machafuko na maumivu duniani (International Organization for Migration, 2019). Ndiyo maana Wanahistoria Mpya wanatusaidia kuelewa kwamba, kila zama huwa na historia yake ambayo uhai na ufu wake ni jambo la wakati maalumu miongoni mwa watu maalumu katika mazingira maalumu kwa nyenzo maalumu.

HITIMISHO

Makala yamewasilisha jumla ya mafunzo kumi ambayo ni sehemu tu ya mafunzo mengi yanayopatikana ndani ya diwani hii yenye mashairi 37 (mbali na shairi la *Shukrani*). Kupitia uchambuzi kwa kutumia nadharia ya Uhistoria Mpya, tumegundua kuwa, mafunzo haya yote hayajapitwa na wakati bali yanaendana na matukio ya kipindi cha utandawazi yanayozidi kutikisa jamii kila iitwapo leo. Fasihi kama chombo na jukwaa la kumfunda na kumlinda mwanadamu kwa faida yake na vizazi vyote, haina budi kuendelea kupiga kelele kwa ukali zaidi mpaka kila mmoja aone umuhimu wa kuheshimu, kulinda na kustawisha utu, haki, usawa, upendo, amani, busara, umoja na ushirikiano, uzalendo, uaminifu, usafi na kujisadaka kwa ajili ya wengine kwa faida ya leo na zama zijazo. Kupitia Uhistoria Mpya, tumeona kumbe mwonekano wa umbo la sanaa fulani siyo wa bahati mbaya bali ni uamuzi maalumu- katika kutii utaratibu maalumu wa wakati maalumu. Kwa sababu, kila kilichomo ndani ya kazi ya kisanaa, huwa kimo na kiko hivyo kilivyo kutokana na kuwapo kwa sababu maalumu ya wakati maalumu. Kwa diwani ya *Kimya!* umbo lake kimaudhui

¹⁰ Ndarire: maelezo mengi ya kujibaraguzwa ili kuepa suala linalozungumziwa (Diwani ya *Kimya!* Sherehe, uk. 60)

linaonekana kubebwa na ukatili unaozidi kumea duniani kote. Ndiyo maana, mashairi yake yote yanatuasa kumrudia Mola kwa kutenda yaliyomema kila wakati kwa ajili ya kila kiumbe. Dunia haina budi kuvunja ukimya kwa kuishinda hofu inayozidi kufubaza usalama na amani ya dunia.

MAREJEO

Ally, B., na wenzake. (Wah.). *Miongozo miwili kupaa na kutunguliwa kwa Azimio la Arusha*. Chuo Kikuu cha Dar es salaam: Kigoda cha Taaluma cha Mwalimu Nyerere.

Amri, K. A. (1954). *Sheria za Kutunga Mashairi na Diwani ya Amri*. Nairobi: East African Literature Bureau.

Arowolo, D. (2010). Effects of Western Civilisation and Culture on Africa. Katika *Afro-Asian Journal of Social Sciences*, Vol. 1, No. 1, Quarter IV. https://www.researchgate.net/publication/266252078_The_effects_of_western_civilisation_and_culture_on_Africa.

Butler, M. (1987). *Repossessing the Past: The case for an Open Literary History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Davis, R. na Schleifer, R. (1986). *Contemporary Criticism, Literary and Cultural Studies*. London: Longman.

Economic and Social Research Foundation. (2018). *Muhtasari Tanzania Ripoti ya Maendeleo ya Binadamu 2017: Sera ya Kijamii Katika Mukadha wa Mageuzi ya Kiuchumi*. <http://www.esrf.or.tz/docs/thdr2017swsummary.pdf>.

Else-Quest, N. M. na Hyde, J. S. (2017). *The Psychology of Women and Gender: Half the Human Experience* (Ninth Edition). Thousand Oaks: Sage Publishing.

Faqihi, M. (1979). *Utenzi wa RASI 'LGHULI* (Chapa ya Pili). Dar es salaam: Tanzania Publishing House Ltd.

Gravningen, K. na wenzake. (2017). *Reported Reasons for Breakdown of Marriage and*

Cohabitation in Britain: Findings from the Third National Survey of Sexual Attitudes and Lifestyle (Natsal-3). *PLoS ONE* 12 (3):e0174129.

<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0174129>.

Gromov, M. D. (2014). The Present State of Swahili Literature as an Artistic and Social Phenomenon. Katika *Journal of Language, Technology & Entrepreneurship in Africa*, (Vol. 5, No. 1). <http://www.ajol.info/index.php/jolte/article/viewFile/104802/94837>.

Gundara, J. S. (2006). Some Current Intercultural Issues in Multicultural Societies. Katika UNESCO FORUM on Higher Education, Research and Knowledge. www.unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf000015938.

International Organization for Migration. (2019). *World Migration Report 2020*. https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf.

Jamaliddini, A. K. (2006). *Utenzi wa Vita vya Majimaji*. Dar es Salaam: TUKI.

Joseph na Bontrager, G. (2014). *Maisha ya Uzima*. <http://equip4change.org/pdf/swahili/level2/Maisha-ya-Uzima.pdf>.

Kane, J. P. M. (2012). A Life Too Short: The Tragedy of Robert Enke. Katika *The British Journal of Psychiatry*. 10.1192/bjp.bp.111.105155.

Kezilahabi, E. (1974). *Kichwamaji*. Nairobi: Sitima Printers Stationers Ltd.

Kezilahabi, E. (1988). *Karibu Ndani*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.

Kezilahabi, E. (1988). *Rosa Mistika*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.

Kezilahabi, E. (2007). *Dunia Uwanja wa Fujo*. Nairobi: Vide~Muwa Publishers Ltd.

LbE. N. 6 *Vyama vya Kijamii na Ushiriki wa Kisiasa South Africa*: Ushoga. www.dw-

- world.de/lbe (LbE civil society 06 south Africa homosexuality - dw). https://www.globethics.net/documents/4289936/13403252/GE_Focus_14_web.pdf.
- Madumulla, J. S. (2009). *Riwaya ya Kiswahili: nadharia, historia na misingi ya uchambuzi*. Dar es salaam: Mture Educational Publishers Ltd; Nairobi: Phoenix Publishers Ltd.
- Makondeko Group Musica. *Kila Munu Avena Kwao III*. Arabix.site/ytb/14qwpZ-saRg.html.
- Mapangala, S. *Dunia Tunapita*. mdundo.com/song/1583700.
- Mbwambo, R. N. (2020). *Kimya!: Kusanyiko la Mashairi*. Dar es salaam: Moccony Printing Press.
- Mkapa, B. W. (2019). *My Life, My Purpose: A Tanzanian President Remembers*. Dar es Salaam: Mkuki na Nyota Publishers.
- Mnyampala, M. (1990). *Diwani ya Mnyampala*. Dar es Salaam: East African Literature Bureau.
- Mohamed, S. A. (1990). *Mfumo wa 8 - 4 - 4: Mbinu na Mazoezi ya Ushairi*. Nairobi: Evans Brothers (Kenya) Limited.
- Msekwa, P. (2013). *50 Years of Independence: A Concise Political History of Tanzania*. Dar es salaam: Nyambari Nyangwine Publishers.
- Mswahili, A. A. M. na Njonjolo, M. S. (2016). *Nje – Ndani*. Dar es salaam: Karljamer Karljamer Print Technology.
- Mulokozi, M. M. (2017). *Taaluma ya Lugha na Fasihi - 2: Utangulizi wa Fasihi ya Kiswahili Kozi za Fasihi Vyuoni na Vyuho Vikuu*. Dar es salaam: KAUTTU.
- Mulokozi, M. M. (Mh.) (1999). *Tenzi Tatu za Kale*. Dar es Salaam: TUKI.
- Mutiso, K. (2005). *Utenzi wa Hamziyya*. Dar es Salaam: TUKI.
- Nduku, E. na Tenamwenye, J. (Wah.). (2014). *Corruption in Africa: A Threat to Justice and Sustainable Peace*. Globethics.net Focus 14. [Katika](https://www.globethics.net/documents/4289936/13403252/GE_Focus_14_web.pdf)
- Newton, K. M. (1990). *Interpreting the Text: A Critical Introduction to the Theory and Practice of Literary Interpretation*. London: Harvester.
- Ngwale, S. na Kironde, J. M. (2000). *Urbanizing Tanzania: Issues, Initiatives and Priorities*. Dar es Salaam: Dar es Salaam University Press.
- Omari, S. (1996). *Safari ya Chinga*. Dar es salaam: Taasisi ya Taaluma za Kiswahili.
- Pamba, S. E. (2012). An Analysis of the Impacts of Structural Adjustment Programmes on Education in Sub – Sahara Africa: A Case Study of Kenya (1980 - 2010). Tasinifu ya Shahada ya Uzamivu (haijachapishwa), Chuo Kikuu cha Nairobi. http://erepository.uonbi.ac.ke/bitstream/handle/11295/8564/pamba_An%20Analysis%20of%20the%20Impact%20of%20Structural%20Adjustment%20Programmes%20on%20Education%20in%20Sub-saharan%20Africa%20a%20Case%20Study%20of.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Robert, S. (1951). *Kusadikika*. London: Nelson.
- Robert, S. (1966). *Maisha yangu na Baada ya Miaka Hamsini*. Nairobi: Nelson.
- Robert, S. (1968). *Siku ya Watenzi Wote*. Nairobi: Nelson.
- Sanchez, V. A. (1973). *Art and Society*. London: Monthly Review Press.
- Senkoro, F. E. M. K. (1987). *Fasihi na Jamii*. DSM: Kauttu Ltd.
- Senkoro, F. E. M. K. (hakuna mwaka). Uhalisiamazingaombwe katika Fasihi ya Kiswahili: Istilahi Mpya, Mtindo Mkongwe. Katika *Kioo cha Lugha*. <https://journals.udsm.ac.tz/index.php/kcl/article/view/1504>.
- Senyamanza, C. A. (hakuna mwaka). *Misingi ya kazi za kubuni: nadharia, mbinu na mifano ya*

- kazi bunilizi*. Dar es salaam: Karljamer Print Technology.
- Sharma, A. (2015). *The Making of the Third World: The Impact of Colonialism*. Katika *Research Journal of English Language and Literature*.
https://www.researchgate.net/publication/281497487_THE_MAKING_OF_THIRD_WORLD_THE_IMPACT_OF_COLONIZATION.
- Sudi, A. A. (1993). *Diwani ya Ustadh*. Peramiho: Benedictine Publications Ndanda.
- Tsang-Feign, C. (2013). *Keep Your Life, Family and Career Intact while Living Abroad* (Toleo la Tatu). _____: Pomelo Publishing.
- TUKI. (2004). *Kamusi ya Kiswahili Sanifu* (toleo la pili). Nairobi: Oxford University Press.
- Tumerithi Tuwarithishe. (2016). *Misitu, Utawala bora na Maendeleo ya Taifa: Kutafakari tena Mapendekezo ya Kuboresha Utawala wa Misitu nchini Tanzania Yaliyotolewa na Shirika la TRAFFIC kwenye Ripoti ya Mwaka 2007*.
https://www.tnrf.org/files/mmc_policy_brief_swahili_0. UNESCO. (1978). *What Kind of World Are We Leaving Our Children?: World Tribune*.
<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000218361> [www.unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf000021836](https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf000021836).
- UNESCO. (1987). *Report of World Commission on Environment and Development: Our Common Future*.
<https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf> Katika <https://sustainabledevelopment.un.org>.
- UNESCO. (2009). *UNESCO World Report: Investing in Cultural Diversity and Intercultural Dialogue*. Paris: UNESCO.
- United Nations Economic Commission for Africa. (2016). *Measuring corruption in Africa: the international dimension matters*.
https://www.uneca.org/sites/default/files/PublicationFiles/agr4_eng_fin_web_11april.pdf.
- Vyama vya Biblia Tanzania na Kenya. (2001). *Biblia: Habari Njema kwa Watu Wote Yenye Vitabu vya Deuterokanoni* (Toleo la Pili). Dodoma; Nairobi: The Bible Society of Tanzania/Kenya.
- Wamitila, K. W. (2003). *Kamusi ya Fasihi: istilahi na nadharia*. Nairobi: Focus Publications Ltd.
- Wamitila, K. W. (2008). *Kanzi ya Fasihi I: misingi ya uchanganuzi wa fasihi*. Nairobi: Vide~Muwa Publishers Ltd.
- Wanne Star. Asili ya Mwafrika. [m.youtube.com/watch?v=AXwQ9Bs0204](https://www.youtube.com/watch?v=AXwQ9Bs0204).
- Wanyonyi, M. E. (2003). *Ushairi wa Kiswahili: Maendeleo na Mabadiliko ya Maudhui*. Tasnifu ya Shahada ya Uzamivu (haijachapishwa), Chuo Kikuu cha Kenyatta.
- Wazambi, F. na Mikongoti, P. (2018). *Muhtasari wa Ripoti ya Haki za Binadamu Tanzania 2017: Tanzania Bara*. Dares salaam: Kituo cha Sheria na Haki za Binadamu.
[https://humanrights.or.tz/assets/images/upload/files/THRR%202017%20Swahili%20Booklet%20\(1\).pdf](https://humanrights.or.tz/assets/images/upload/files/THRR%202017%20Swahili%20Booklet%20(1).pdf).